

Alena FLIMELOVÁ, Roman ŠTÉR, *Ve stínu mužů. Ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*,

Praha 2021, Academia, 491 s., ISBN 978-80-200-3231-7

Reprezentativní obsáhlá monografie autorské dvojice Alena Flimelová a Roman Štér představuje v českém odborném prostředí vůbec první ucelený text věnující se problematice aktérství žen v československém druhoválečném exilovém vojsku, konkrétně na východní frontě. Práce obsahuje množství oddílů detailně pojednávajících o vstupu žen do armády, jejich možné předchozí vojenské zkušenosti, problematice zařazení k bojovým či nebojovým jednotkám, vojenské sexualitě, stravování, hygieně apod. Od prvních stran se však značnou slabinou textu stává jeho pro čtenáře až vyčerpávajícím způsobem podrobný popisněvyprávěcí charakter, skrytý za rozdělením válečné zkušenosti do jednotlivých „tematických“ kapitol. Autoři nám v rámci tohoto přístupu předkládají v písemných pramenech převážně institucionální povahy vysoce detailně a metodicky ukotvenou naraci ve stylu katalogu každodenních zkušeností příslušnic československé armády, která však postrádá jakoukoli interpretační rovinu. V kontextu současných výzkumů historické ženské militární zkušenosti se jedná o text beznadějně antikvovaný.

Z úvodního poděkování vysvítá, že autoři byli v dlouhodobém kontaktu s množstvím válečných veteránek. Oceňují, že mohli nahlédnout do jejich „myšlenkového světa“, což je de facto jediný termín či koncept s (notně vágní) teoretickou ambicí, který v práci nalezneme – a který není nijak dále rozveden. Ihned na následující straně však definují svoji ambici jinak a zdůrazňují, že přijali za svůj „úkol popsat dějiny žen v čs. vojenských jednotkách v SSSR“. ¹ Dále vyjadřují snahu „zachytit jejich otisk v různých aspektech válečného života“ v rámci „každodennosti“. ² To mělo slovy autorů umožnit dodat „suchým faktům“ žádoucí „lidský rozměr“. ³ Práce tak prakticky postrádá jakékoli teoreticko-

¹ ALENA FLIMELOVÁ, ROMAN ŠTÉR, *Ve stínu mužů. Ženy v československých vojenských jednotkách na východní frontě v letech 1942–1945*, Praha 2021, s. 10.

² A. FLIMELOVÁ, R. ŠTÉR, *Ve stínu mužů*, s. 11.

³ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTÉR, *Ve stínu mužů*, s. 11.

-metodologické ukotvení, vůbec nereflektuje stav odborných výzkumů na tomto poli a ignoruje početné paradigmatické výzvy a posuny, k nimž došlo během posledního půlstoletí. Skloňovat v souvislosti s prací v jakémkoli smyslu koncepty jako gender history, kulturní dějiny války nebo *new military history* je tak marné. V seznamu literatury se nachází pouze jeden v tomto směru relevantní titul, konkrétně Goldsteinova monografie *War and Gender*, avšak jeho vliv je v textu nerozpoznatelný.⁴

Text zcela zřetelně paradigmaticky náleží do ranku konzervativní historie vojenství,⁵ a pokud se v předmluvě autoři kriticky vztahují k staršímu textu veteránky Věry Tiché, nazvanému *Po boku mužů*, který byl vydán v roce 1966,⁶ jemuž vyčítají nepřítomnost kritiky pramenů a neodkazování na zdroje, pak jejich vlastní text sice má mimořádně pečlivě sestavený poznámkový aparát, ale svým charakterem náleží z hlediska vývoje historiografie vojenství do totožné paradigmatické „rodiny“ jako práce Věry Tiché, tj. chronologicky ještě do období před vydáním první „zlomové“ práce, které neproblematické pozitivistické kronikářské vyprávění o válce zásadně zproblematizovalo, tedy dnes již klasického textu Johna Keegana *The Face of Battle* z roku 1976.⁷

Kvalitní poznámkový aparát není sám o sobě rozhodujícím znakem odborné publikace. Na práci Flimelové a Štéra se plně vztahuje starší (a dobově zcela oprávněná) kritika, vyslovená jedním z průkopníků akademické historie vojenství v českém prostoru, Ivanem Šedivým, který napsal v roce 2014, že „většina prací z vojenských dějin pracuje s tím nejtriviálnějším metodologickým aparátem, když si klade za cíl ‚detailně popsat‘ či ‚zmapovat‘ události, děje, osobnosti. Na samém počátku výzkumu chybí seriózní položení výzkumných otázek.“⁸ V případě recenzovaného textu spatřujeme totéž, co Šedivý nahlédl před deseti lety: nahrazení teoreticky kvalifikovaného *Forschungsfragestellung* metaforickými odkazy, vycházejícími ze simplifikovaného historiografického pozitivismu (v našem případě se jedná o zmíněné „zachycení otisku“ nebo přidávání „lidského rozměru“ k „suchým faktům“). To je praxe, která

⁴ JOSHUA S. GOLDSTEIN, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge 2003.

⁵ Klasická definice žánru viz *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, (ed.) LUCIE STORCHOVÁ, Praha 2014, s. 309–310, kapitola „Válka“.

⁶ VĚRA TICHÁ, *Po boku mužů*, Praha 1966.

⁷ JOHN KEEGAN, *The Face of Battle*, London 1976.

⁸ IVAN ŠEDIVÝ, *Fenomén moderní války*, in: Základní problémy studia moderních a soudobých dějin, (edd.) Jana Čechurová, Jan Randák, Praha 2014, s. 692.

si na solidních univerzitních pracovištích vyslouží zásadní kritiku již v rámci žánru diplomové práce.

Jiří Hutečka a Vítězslav Prchal nedávno publikovali obsáhlé analytické zhodnocení odborné produkce na poli historiografie vojenství v českém prostoru během posledních dvou dekad.⁹ Přestože nedospěli k nijak přehnaně optimistickému závěru, shrnují, že v českém prostředí se v této době přece jen objevily a ve známost vešly početné a v odborné komunitě již známé texty, často i monografického charakteru, které zdařile aplikovaly analytické inspirace z oblasti nových militárních dějin (třeba zkoumání problematiky „války a společnosti“ nebo studium aktérského „pohledu zdola“ pomocí interdisciplinárních inspirací z oblasti kulturní a sociální antropologie, *gender studies* nebo dějin medicíny apod.).¹⁰ Texty typu recenzované knihy však Hutečka a Prchal přílehavě charakterizují jako „faktografické vyprávění“, představující výhonek starší tradice, označované jako „neproblémové psaní naplňující zjednodušenou definici pozitivistické metody“,¹¹ které v podstatě rezignovalo na jakoukoli „vyšší“ odbornou ambici.¹² Je s podivem, že v prestižním nakladatelství Academia věd ČR je v současnosti stále možné vydat podobný text.¹³

Přítom v problematice, kterou se Flimelová se Štěrem zabývali, je přítomno mnoho potenciálních výzkumných problémů, jejichž reflektované uchopení by text posunulo výrazně výše. Například oddíl věnující se vojenským specializacím (kapitola 5), do kterých byly ženy v československém exilovém vojsku na východní frontě cvičeny, je zpracován se značnou faktografickou pečlivostí, ale naprosto ignoruje přebohaté

⁹ JIŘÍ HUTEČKA, VÍTEZSLAV PRCHAL, *Česká historiografie vojenství: trendy a přehled bádání 2002–2022*, Český časopis historický 122/2024, č. 3, s. 551–588.

¹⁰ J. HUTEČKA, V. PRCHAL, *Česká historiografie vojenství*, s. 555–556.

¹¹ J. HUTEČKA, V. PRCHAL, *Česká historiografie vojenství*, s. 564.

¹² J. HUTEČKA, V. PRCHAL, *Česká historiografie vojenství*, s. 565. Autoři dodávají: „Mnozí z autorů jako by zaměňovali ‚řemeslo‘ historické práce za metodu samotnou a odtud pak odvozovali její smysl.“

¹³ Za problémovou považují také skutečnost, že text nerecenzoval nikdo z etablovaných a v oboru militárních dějin působících akademických specialistů, ale jednak soukromý badatel v oboru militární historie (autor několika titulů populárně-naučné literatury), a pak vojenský historik (rovněž bývalý předlistopadový profesionální voják a armádní politický pracovník), náležející bytostně do ranku konzervativních militárních dějin, donedávna působící na Fakultě vojenského leadershipu Univerzity obrany. Ta z hlediska teoreticko-metodologické kvality historie vojenství náleží mezi instituce téměř úplně odpojené od univerzitního a vědecko-výzkumného provozu. Je to klasický příklad konstelace typu *echo chamber*, zabraňující kritické reflexi textu. U nakladatelství Academia je to překvapující.

analytické možnosti vycházející ze zkoumání toho, jak dobový genderový řád strukturoval vojenské aktérství žen. Již na začátku této kapitoly se kupříkladu pouze konstatuje, že v sovětské armádě ženy preferované působily na bojových pozicích jako obsluha protiletadlového dělostřelectva – a v československém exilovém vojsku na nebojových pozicích jako zdravotnice, spojářky a pomocný vojenský (administrativní) personál. Jak je možné tuto skutečnost interpretovat? To se nedozvíme. Následuje znovu velmi podrobný pozitivistický popis jednotlivých vojenských specializací, jejich určených rolí a úkolů v rámci jednotek, nebo dramatických okolností působení zdravotnic v první linii, např. během bojů o Sokolovo či během karpatsko-dukelské operace. Zcela promeškanou příležitostí je pak oddíl věnovaný ostřelovačkám v řadách čs. jednotek, tj. Marii Ljalkové a Vandě Biněvské.¹⁴ V závěru je pouze konstatováno, že po bojích o Sokolovo „bylo rozhodnuto“, že propříště ženy již nebudou v rámci československého kontingentu působit jako ostřelovačky.¹⁵ Ani zde autoři nenabízejí jakékoli interpretace.¹⁶

Kapitola 10, nazvaná „Mezilidské vztahy v čs. vojenských jednotkách“, obsahuje oddíly „Mužská a ženská sexualita v čs. vojsku“ a „Sexuální násilí na čs. vojákyních“, které přímo volají po tom, aby byly otevřeny z pozice *gender history*. Je zklamáním, že představují sbírku často značně anekdotického vyprávění, které je tentokrát typické používáním popularizačního a hovorového výraziva, např.: „Přestože se v oficiálních vyjádřeních setkáváme s bezproblémovým hodnocením vztahu mužů a žen, z důvěrnějších rozhovorů se dozvídáme, že taková idylka to vždycky nebyla.“¹⁷ V této souvislosti je nutné rovněž poznamenat, že používání citací z pořizovaných rozhovorů s veteránkami je v textu také zcela neukotvené.¹⁸ Nedozvíme se nic o metodologii pořizování rozhovorů, o dynamice intersubjektivní či o souvislostech tvorby významu

¹⁴ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTĚR, *Ve stínu mužů*, s. 135–141.

¹⁵ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTĚR, *Ve stínu mužů*, s. 141.

¹⁶ O ženských ostřelovačkách např. DOROTEA GUCCIARDO, MEGAN HOWATT, *Sniper Girls and Fearless Heroines: Wartime Representations of Foreign Women in English-Canadian Press, 1941–1943*, in: *A Companion to Women's Military History*, (edd.) Barton C. Hacker, Margaret Vining, Leiden–Boston 2012, s. 547–567.

¹⁷ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTĚR, *Ve stínu mužů*, s. 259.

¹⁸ Autoři v závěru přinášejí seznam 34 pořizovaných rozhovorů. Z něj však například není jasné, kdo rozhovor s veteránkami pořídil, kde a jakým způsobem jsou archivovány záznamy a přepisy apod. A. FLIMELOVÁ, R. ŠTĚR, *Ve stínu mužů*, s. 480–481.

a je patrné, že autoři jsou v tomto ohledu zcela nepoznamenáni studiem bytí základních metodologických textů z oboru orální historie.¹⁹ Citace z rozhovorů jsou v epistemické rovině chápány jako přímé a neproblematické průhledy do minulé skutečnosti. Týká se to rovněž nerefektovaného přejímání aktérských termínů, např. „děvčata lehčích mravů“²⁰ nebo „pletky s domorodými ženami“ (ve smyslu sexuálních vztahů čs. vojáků s etnicky ukrajinskými ženami).²¹ Taktéž je pouze naznačena problematika fenoménu „polních manželek“, jehož reflexe by text rovněž mohla posunout na vyšší odbornou úroveň.

Za další problematickou rovinu považují nerefektované používání referencí z dobových memoárů, vydaných například v době tzv. normalizace (1978), aniž by byly jakkoli kriticky nahlédnuty politická kontrola a propagandistická redakce textu, notně ovlivňující tvorbu významu a politiku paměti. Ideologický diskurz, mající silnou tendenci heroizovat veterány z východní fronty jako jednotlivce i skupiny, ve smyslu využití druhé světové války a zejména „osvobození“ z roku 1945 jako symbolického historického centra, majícího za úkol „přebít“ vzpomínání na okupaci z roku 1968,²² jako by neměl žádný vliv.²³

Autoři dále nebyli podle mého soudu schopni metodologického odstupu od historické subjektivitě „svých“ veteránek, na které pohlízejí v rámci národně-liberálního diskurzu jednoznačně heroicky. V textu je kromě toho rutinně na mnoha místech používána řada esencializujících stereotypů. Například českoslovenští vojáci měli údajně oplývat „galantním chováním“ ke „svým“ vojákyním,²⁴ avšak ve stejné kapitole jsou v předchozím oddílu např. zmíněny početné násilné konflikty československých vojáků s ukrajinskými vesničany způsobené tím, že vojáci sexuálně usilovali o jejich manželky.²⁵ Stereotypně a v kontextu militární historiografie až komicky nepoučeně dále působí kupříkladu tvrzení, že: „Tato specializace [obsluha protiletadlového dělostřelectva] se stala doménou především žen z Podkarpatské Rusi, protože právě ony vynikaly nevšední fyzickou silou, odolností vůči klimatickým podmínkám

¹⁹ V závěrečném seznamu literatury se nenachází ani jeden odborný titul z této oblasti.

²⁰ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTÉR, *Ve stínu mužů*, s. 268.

²¹ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTÉR, *Ve stínu mužů*, s. 272.

²² Společně s oslavami Slovenského národního povstání. Více viz MARIE ČERNÁ, *Sovětská armáda a česká společnost 1968–1991*, Praha 2021, s. 214 ad.

²³ J. HUTEČKA, V. PRCHAL, *Česká historiografie vojenství*, s. 565.

²⁴ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTÉR, *Ve stínu mužů*, s. 289.

²⁵ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTÉR, *Ve stínu mužů*, s. 273.

a v neposlední řadě též houževnatostí.²⁶ V textu je tato charakterizace zmíněných vojaček podána jako prostý fakt, přičemž následuje odkaz na poznámku pod čarou, v níž je konstatováno, že „toto“ autorce „nezávisle na sobě“ sdělilo několik veteránek.²⁷ Tento způsob ověřování „referencí“ z interview s aktérkami je metodologicky tak naivní, že není možné jej ponechat bez poznámky: pokud „nezávisle“ pronesené narativy s tímto obsahem o něčem podávají evidenci, pak to je s mnohem vyšší pravděpodobností evidence o širokém sdílení kulturních stereotypů. V rámci odborné vojensko-historické literatury jsou přitom kulturní stereotypizace horalských vojáků a vojaček (nejklasičtějším příkladem jsou vojáci skotští) jako silného, odolného a přímo ideálního vojenského „materiálu“ v rámci evropských militárních kultur něco již zcela notoricky známého ve smyslu odborné reflexe.²⁸

Dostat podobné texty, jaký publikovali Flimelová a Štěr na žádoucí odbornou úroveň, přitom nepředstavuje žádný enigmatický problém. Existuje již několik mimořádně kvalitních „úvodních“ publikací, předestírajících vějíř způsobů odborného psaní o problematice ženského militárního aktérství. Storchová zmiňuje již v roce 2014 nesmírně bohatou paletu odborných textů z oblasti *gender military history*, používající gender jako analytickou kategorii a zabývající se často „rolí ideologie genderu v moderních válečných konfliktech“ ve smyslu intersekcionality například s diskurzí „nacionalismu a politických práv“.²⁹ Jednou ze základních publikací je třeba již citované známé kompendium Barton a C. Hackera a Margaret Vining.³⁰ Nachází se v něm mimo jiné úvodní

²⁶ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTĚR, *Ve stínu mužů*, s. 145.

²⁷ A. FLIMELOVÁ, R. ŠTĚR, *Ve stínu mužů*, s. 145, pozn. pod čarou 456.

²⁸ Klasickým příkladem je literatura týkající se skotského vojenství a vojáků pocházejících ze skotské Vysočiny. Viz např. IAN STUART KELLY, *Echoes of success. Identity and the Highland regiments*, Leiden–Boston 2015. Případně *Fighting for Identity. Scottish Military Experience c. 1500–1900*, (edd.) STEVE MURDOCH, ANDREW MACKILLOP, Boston–Leiden 2002; nebo HEATHER STREETS, *Marital races. The military, race and masculinity in British imperial culture 1857–1914*, Manchester–New York 2004.

²⁹ *Koncepty a dějiny*, (ed.) L. STORCHOVÁ, s. 314.

³⁰ *A Companion to Women's Military History*, (edd.) BARTON C. HACKER, MARGARET VINING, Leiden–Boston 2012. Dále jsou v rámci této problematiky vysoce relevantní texty J. Pattinson, viz např. JULIETTE PATTINSON, *Behind enemy lines. Gender, passing and the Special Operations Executive in the Second World War*, Manchester 2011. Obsáhle literatura existuje k válečnému aktérství německých *Wehrmachthelferinnen*, např. FRANKA MAUBACH, *Die Stellung halten: Kriegserfahrungen und Lebensgeschichten von Wehrmachthelferinnen*, Göttingen 2009;

studie Karen Hagemann o militárním aktérství německých žen během první a druhé světové války a složité sociální dynamice, způsobené střetáváním konceptu „ženského vojáka“ s nacistickým genderovým řádem, což je analytická strategie, která by byla skvěle uplatnitelná i v československém případě.³¹ Znalost takových a podobných textů by mohla autorům citelně pomoci v sestavování jejich práce. Rozhodli se však vydat jinou cestou.

Je nešťastné, že takto výzkumně relevantní a společensky významná problematika, tj. aktérství žen v československém zahraničním vojsku na východní frontě druhé světové války, byla znovu otevřena bytostně konzervativní publikací, degradující poznávací zájem militárních dějin na podrobné faktografické popisné vyprávění, oplývající nereflexovaným zacházením s prameny a častou stereotypizací. V tomto smyslu je nutné trvat na tom, že určujícím znakem odborného textu z oblasti (nejen) militárních dějin není obsáhlý poznámkový aparát ani vydání v prestižním nakladatelství, ale skutečnost, zdali se autoři dokázali oprostit od výkladových šablon konzervativního militárně-historického paradigmatu a postavili svůj text reflektovaným způsobem na solidních teoreticko-metodologických základech. V případě monografie Aleny Flimelové a Romana Štěra k tomu nedošlo.

Petr WOHLMUTH

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií

<https://orcid.org/0000-0002-5322-3262>

© 2024 Petr Wohlmuth

DOI: 10.14712/24645370.4767

This text is available under Diamond Open Access and the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (BY-NC) licence (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

nebo další text od K. Hagemann, viz KAREN HAGEMANN, *Mobilizing Women for War: The History, Historiography, and Memory of German Women's War Service in the Two World Wars*, *Journal of Military History* 75/2011, č. 3, s. 1055–1093.

³¹ KAREN HAGEMANN, „German Women Help to Win!“ Women and the German Military in the Age of World Wars, in: *A Companion to Women's Military History*, (edd.) Barton C. Hacker, Margaret Vining, Leiden–Boston 2012, s. 485–511.